

Abant Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Abant Social Sciences

2022, 22(2): 887 – 900, doi: 10.11616/asbi.1102643

Heidegger'in Dasein İçin İnşa Ettiği -Meskende/n Görülen- Toplumsal Tezahürler

Social Appearances -Seen in/from Dwelling- Built by Heidegger for Dasein

Mustafa Ertürk¹

Geliş Tarihi (Received): 13.04.2022

Kabul Tarihi (Accepted): 16.05.2022

Yayın Tarihi (Published): 31.07.2022

Öz: Yirminci yüzyılın önemli düşünürlerinden Heidegger'in varlığa ilişkin ontolojik soruşturmasının düşünce dünyasında önemli etkileri olmuştur. Bu çalışmada birbiri üzerine katlanan ve Heidegger'in düşüncesinde bütünlüklü bir yapı görünümü sunan iki düzlem aynı anda kat edilmektedir. Bunlardan birincisi, Heidegger'in temel sorunsalı Dasein'in görünümünün, mekân, yer, yakınlık ve uzaklık gibi mekansal kavramsallaştırmalar dolayımında toplumsal imkanının soruşturulması; ikinci düzlem ise Dasein'in toplumsal görünümünün 'mesken' ve 'inşa' kavramları bağlamında tekrar çerçevelenmesidir. Bu tartışma aynı zamanda Heidegger'in düşüncesindeki felsefe (ontik/ontolojik varlık, metafizik, Dasein) ile sosyoloji (toplum, bir arada var olma, toplumsal) arasındaki etkileşimin olasılığını mekân, yer, mesken ve bina gibi mimarlık disiplinin kavramları dolayımıyla ortaya koymaktadır. Sonuçta, Heidegger'in Dasein için inşa ettiği meskenin toplumsal yönüne dikkate değer bir teklif sunduğu görülmektedir; bu, her şeyden önce "-ile birlikte" varlığın, insan topluluğunun dünya ile yeni bir ilişkinin potansiyeline işaret etmektedir.

Anahtar Sözcük: Heidegger, Dasein, Mekân, Mesken, Toplumsal

&

Abstract: One of the most important thinkers of the twentieth century, Heidegger's phenomenological investigation of existence, had a notable influence on the world of thought. In this work, two planes that fold over each other and present a holistic structure in Heidegger's thought have been wended at the same time. The first of these is the investigation of the social possibility of Dasein's aspects, Heidegger's main problematic, through spatial conceptualizations such as space, place, closeness and distance; the second plane is the reframing of Dasein's social aspects in the context of the concepts of 'dwelling' and 'construction'. This discussion also reveals the possibility of interaction between philosophy (ontic/ontological being, metaphysics, Dasein) and sociology (society, coexistence, social) in Heidegger's thought through the concepts of architectural discipline such as space, place, dwelling and building. All in all, it seems that the dwelling Heidegger built for Dasein offers a remarkable proposition to the social aspect of architecture; this points, above all, to the potential of "being with", of human community, of a new relationship with the world.

Key Word: Heidegger, Dasein, Space, Dwelling, Social

Atıf/Cite as: Ertürk, M. (2022). Heidegger'in Dasein İçin İnşa Ettiği -Meskende/n Görülen- Toplumsal Tezahürler. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 887 - 900. doi: 10.11616/asbi.1102643

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University, Since 2000 – Bolu

¹ Dr., Mustafa Ertürk, Kültür ve Turizm Bakanlığı YTB, erturkmustafa1@hotmail.com.

1. Giriş

Felsefe tarihinde bir dönüm noktası olarak ilgiyle -kimi zaman da yoğun eleştiriyile- karşılanan Martin Heidegger (1889-1976) Varlık sorunu üzerine düşünen bir filozof olarak yaşamı boyunca bu sorunun peşini hiç bırakmadı. Metafiziğin unuttuğu varlık sorusuna eğilirken aynı zamanda metafiziğin bir sonucu olarak kuşkusuz modern teknolojik dünyayı da oldukça çetin bir eleştiriye tabi tuttu. Heidegger'in, düşünen özne (*subject*)-dış dünya (*object*) ayrımında inşa edilmiş kapalı bir onto-epistemolojik mekânda -Descartes'in *cogito sum*'ında- tahkim edilmiş yapının temellerine; "Kartezyen" düşünceye yönelik bir yıkım (*de-construction*) gerçekleştirme girişimi aynı zamanda kendisi tarafından Batı metafiziğinin ihmal ettiği varlığa ilişkin örtüyü açma girişimi olarak ilan edildi. Heidegger bu girişiminde, üç şeyi aynı anda yapmaya girişmişti; Varlığı gizleyen metafiziğin ön kabullerini ters yüz ederek metafiziği yerinden oynatmak, bu metafiziğin sonucu olduğunu düşündüğü tekniğe ilişkin ön kabullere saldırarak tekniğin sonuçları olan tüm anlam ve pratiği eleştirmek ve konumuz bağlamında bu tekniğin ürettiği parçalanmışlığı ve "evsizliğin tekinsizliğini" dikkatlere sunarak unutulmuş olanı tekrar hatırlatmaya çalışmak. Metafiziğin, Kartezyen düşüncenin ve modern teknolojinin parçaladığı bütünü yeniden kurmaya çalışan Heidegger'in bu çabasında üç kavramın hayati öneme sahip olduğu görülür; 'varlık', 'Dasein' ve 'mesken tutmak' (Seamon, 1984: 45).

Üç kavramın birbiriyle karmaşık ilgisi ve Heidegger'in bu kavramlarla birlikte düşündüğü 'mekân', 'yer' ve 'inşa' kavramları bu çalışmanın zeminini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın hareket noktasını, Heidegger'in, doğrudan mimarlığı sorunsallaştıran herhangi bir metin bırakmamış olmasına karşın, mimarlığın kavramsal setinin O'nun felsefesinde önemli bir rol oynadığı (Norberg-Schulz, 1983: 62) kabulüdür. Bu rolün etkisi, felsefenin mimarlık ile ilişkisinde yeni bir sürecin başlangıcına işaret etmenin yanı sıra 20. yüzyılın ikinci yarısında on yıllar boyunca mimarları ve onların mimarlık anlayışında somutlaşarak (Holst, 2014: 53), mimarlıkta Heidegger'in düşüncelerinin görünümüne ilişkin cevaplanması gereken birtakım soruları da önümüze bırakmıştır.

Heidegger'in mekân, yer, inşa ve mesken kavramlarına ilişkin yaklaşımı çığır açıcı yepyeni bir alanı -mimarlığın fenomenolojisi- ortaya çıkarır (Capobianco, 2010: 123). Heidegger'in bu alandaki düşüncelerinin, Almanya'nın 2. Dünya Savaşı'nı takiben kitlesel ölçekli bir siyasal ve toplumsal yeniden yapılanma sürecinden geçtiği dönemde yaşanan derin konut sorununa yanıt verici bir özelliği bünyelerinde barındırdığına (Sharr, 2013: 27) ilişkin tespit yerinde olmakla birlikte eksik ve Heidegger'in mimarlığa ilişkin düşüncelerinin indirgemeci bir yorumuna kapı aralama tehlikesini barındırmaktadır. Eksikliğin temel nedeni, mekânın ve mekânın tasarlanma pratiği olarak imar ve mesken tutmanın Heidegger'in konut sorunundan bağımsız olarak geliştirdiği varlık felsefesinde önemli bir yere sahip olması ile ilgilidir. Bu yerin önemi, mimarlığa ilişkin felsefenin düşüncesini derinleştirmekle ve tersten mimarlığın pratiğinde felsefi düşünceye daha kapsamlı bir yer açmakla kalmaz, aynı zamanda mimarlık ve felsefenin etkileşiminde toplumsal olana ilişkin ortaya çıkarılması gereken tezahürleri gündeme taşıma olanağı sağlamasında yatar. Bu çerçevede Heidegger, yalnızca oldukça etkileyici ve bütünlüklü bir döngü çerçevesinde Dasein, düşünme, inşa etme ve mesken tutma arasındaki olağanüstü bağıntıyı açığa çıkarmaz, aynı zamanda bir inşa deneyimi olarak mesken tutmanın toplumsal tezahürlerini takip etmek için bize hem mimarlık hem de felsefe disiplininin derli toplu bir biçimde o zamana dek sunmamış olduğu ipuçlarını da sunar. Bu aynı zamanda felsefenin ontolojik sorunlarını (metafizik, varlık, düşünme, Dasein) mimarlığın kavramları (mekân, yer, yapı, inşa, mesken) ile düşünmekten öte, mimarlığa sağlanabilecek felsefi ontolojik bir zemininin; yani *onto-architectūra*'nın teminini sağlayan şeyin toplumsal olduğunu gösterir.

Heidegger tıpkı doğrudan mimarlık üzerine yazmadığı gibi toplumsal olan üzerine de yazmamış olsa da bu çalışma tam da bu noktada Heidegger'in tavsiyesine uyar; "eğer bir düşünürden söz ediyorsak, söylenenlerde söylenmeyene kulak vermeliyiz" (Heidegger ve Fink, 1979: 67). Dolayısıyla, Heidegger'in doğrudan söylediklerinde (metafizik, varlık, Dasein, mekân, yer, mesken, inşa) söylenmeyenin (mimarlık ve toplumsal) izlerinin sürülmesine yönelik bu çalışmanın potansiyelleri kendisinden temin edilmiş olur. Heidegger'in mekân, yer, bölge, mesken, ikamet ve inşa gibi mimarlığın kavramları boyunca toplumsal

olan tezahürleri araştıran bu çalışma, Heidegger'in düşünceleri bağlamında felsefe (varlık, metafizik, Dasein, düşünmek) ve sosyoloji (toplum, birlikte varlık, toplumsal, toplumsal olan) arasında bir konuşma/etkileşimin imkânını mimarlık disiplinin kavramları dolayısıyla (mekân, yer, yapı, inşa, mesken) da yoklamaktadır. Heidegger'in *Varlığa* ilişkin soruşturmasının mekânsallığını anlamadan inşa ve mesken sorununu toplumsal göndermelerle ele almaya başlayamayız bile. Bu çerçevede öncelikle Heidegger'in mekân, yer, bölge, mesafe kaldırmak, yönelim kavramlarına dayanan Dasein'in mekânsallığı kavramsallaştırmasını araştırmamızın çerçevesi bağlamında tartışmamız gerekmektedir.

2. Dünyadaki Mekân: Mekânı Yerleştirmek

Heidegger'in ilk eserlerinden itibaren, "isim olarak 'varlık', ama aynı zamanda fiil olarak 'orada-olmak' anlamına gelen *Da-sein*"ın anlamını soruşturması O'nun düşüncesindeki inşa, mesken gibi mimarlıkla ilgili olarak görülebilecek olan mekânsallığa açık bir biçimde vurgu yapar (Elden, 2001: 16). Bu bağlamda Heidegger'in "inşa" ve "mesken" düşüncelerini ele almak için öncelikle Dasein soruşturmasındaki mekân vurgusunun açıklığa kavuşturulması gerekir. *Varlık ve Zaman*'da çalışmanın başlığında yer alan zamansallığın önceliğine rağmen, Heidegger'in Dasein analizine zamansallıktan değil, bir mekânsallık analizinden başlaması (Vallega, 2003: 60) bu vurgunun pekiştirilmesine hizmet eder.

Heidegger (2001), Dasein'in varlığının, "*dünya-içinde-varlık*" olarak anlaşılması gerektiğini belirtir (78). Çünkü dünya-içinde-var-olmak, Dasein'in özünün bir yapısı olarak anlaşıldığında, Dasein'in varoluşsal mekânsallığı da açıklığa kavuşacaktır (Heidegger, 1996: 52; 2001: 83). Fakat, Heidegger'in düşüncesinde Dasein ve mekânsallığın "ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş" (Vallega, 2003: 57) görünümü dikkatli bir biçimde okunmalıdır. Çünkü "-de-olmak (*In-Sein*) 'içeridelik' (*Inwendigkeit*)'ten açıkça ve keskin bir biçimde ayırt edilmiştir. Bunun nedeni, "içeridelik" bir mekansal içerme olarak varoluşsal olmaktan öte bir kategori (Gorner, 2007: 47) olmasında yatmaktadır. Heidegger'in mekânsallığa ilişkin Kartezyen mekân anlayışına yönelik eleştirisi tam da bu noktada somutlaşır: "*Mekân ne öznededir ne de dünya mekân içindedir*". Daha ziyade, Dasein'i oluşturan dünya içinde varlık, mekânı inşa ettiğinden beri, mekân dünya 'içindedir'" (Heidegger, 1996: 103; 2008: 117; 2001: 146). Buna göre mekân ve mekânsallık, dünya içindeki Dasein ile birlikte Dasein'in dünya ile eş anlamlı olarak ortaya çıkardığıdır (Mulhall, 1998: 81).

Dasein'in bileşik bir ifade biçimi olarak "*dünya-içinde-varlık*" şeklinde ele alınması, bir bütünlük olarak anlaşılması gereken birleşik bir fenomeni temsil ettiğinin apaçık göstergesidir (Heidegger, 1996: 49; 2001: 78). Dolayısıyla, Dasein'in mekânsallığı, dünya içinde varlığın bütünselliğine göndermeyi somutlaştırır. Mekânı özne-nesne dikotomisinde tanımlayan Kartezyen mekân anlayışının tam da karşısında konumlandırarak açıklamaya çalışan Heidegger, Dasein'in dünya-için-de-olmaklığını kendine özgü-bütünsel-bir mekânsallık tanımıyla açıklamaktadır (Gorner, 2007: 47). "*Dünya-içinde-varlık*"ın doğasının araştırılması, dünyasallığın yapısında mekânsallığın temellendirilmesine yönelik bir girişim (Malpas, 2006: 83) olarak okunmalıdır.

Dünya ile birlikte varlığın ve dolayısıyla Dasein'in mekânsallığının anlaşılabilmesi ise gündeliklik kipinde Dasein'ini "çevreleyen-dünyayı" anlamlandırmayı gerektirir. Çünkü "*Mekân gündelik hayatta karşılaşılır ve içinde yaşanır, geometrik olarak ölçülebilir form ve şekillerde karşılaşmaz.*" (Elden, 1999: 259). Dasein'in özünde dünya-içinde-olması, bir kap içinde bir nesnenin yer alması gibi bir anlamda değil; ya da dünyada diğer nesnelere ile birlikte bir yeri, konumu işgal etmesi anlamında anlaşılmalıdır. Dünya-içinde-olmak, biteviye dünyadaki şeyler, diğer Dasein'ler ve içinde yer alınan bağlam, çevre veya çevreleyen dünyanın yorumlaması ve onlarla ilişki kurulması anlamına gönderme yapar (Wollan, 2003: 34). Tam da bu noktada 'çevreleyen-dünya' ve çevreleyen-dünyadaki ilişkiler gündeme gelir. Dasein'in gündelikliğinde kendisinin en yakınındaki dünya O'nu "*çevreleyen-dünya*"dır (Heidegger, 2001: 94). "*Çevre*" olarak çevrilen Almanca '*umwelt*' kelimesi, 'şeylerin' üretildiği ve kullanıldığı dünyadır; gündelik hayat aktörlerinin yer aldığı gündelik dünya ortamı olarak Dasein'in "gereç"le karşılaştığı en sıradan dünyadır (Tonner, 2018: 89-90). "*Çevreleyen-dünya* ifadesindeki "çevreleyen" sözcüğü mekânsallığa işaret eder" (Heidegger, 2008: 68; 2001: 94). Heidegger, bu

mekânsallığı fenomenolojik bir şekilde kurmak üzere gündelik dünya içindeki Dasein'ın, dünya içinde ve dünya içindeki var-olanla ilişkisinin rehberliğine başvuracaktır (Heidegger, 1996: 67-83; 2001: 95-102).

Gündeliklik kipinde Dasein'ın çevreleyen-dünyadaki "var olanla" münasebetini belirlemek üzere Heidegger dünyaya yaklaşımın iki farklı durumunu tanımlar; *vorhanden* (el-önünde-varlık) ve *zuhanden* (el-altında-varlık) (1996; 2004; 2001). Dünyada yer alan nesnelere ilişkin teorik ve dolayimsız bilişsel yönelimi *vorhanden* (el-önünde-varlık) ile ifade eden Heidegger'in ilgisi gündelikliğin içinde yaygın biçimde deneyimlenen nesnelere birer alet/gereç olarak kullanma biçimi olan *zuhanden* (el-altında-varlık)'a yöneliktir (Mulhall, 1998: 73; Heidegger, 1996: 94-105). *Zuhanden* ve *vorhanden* arasındaki ayrım Heidegger'in Dasein'e atfettiği mekânsallığa ilişkin kritik bir rolü üstlenmiş görünmektedir. Dünyaya ve dolayısıyla içindeki nesnelere "olduğu gibi" yaklaşan "nesnel" kavrayışın karşısına Heidegger, Dasein'ın ve O'nun el-altında-varlıkta somutlaşan gündelik pratiklerinden yola çıkarak formel nesnelci mekânsallığın mantığını tersine çevirmeye çalışmaktadır. Bu tersine çevirme aynı zamanda, teorik akıl yürütmenin nesnelere (*vorhanden*), elle tutulabilir (*zuhanden*) olduğunu gösterme girişimidir. Bu aynı zamanda, varlıkların gerçek doğasını, onlara teorik-nesnel bir biçimde yaklaşarak, (*vorhanden*), yani onları saf temsillere indirgeyerek anlamının mümkün olmadığı, aksine, varlıkların doğasının, yalnızca bu varlıkları (pratikte, aktif olarak) "kullanan" ve kullanımları açısından (*zuhanden*) onları yöneten veya düzenleyen bir tür öznellik ile belirli bir ilişki içinde ortaya çıkarılabileceği düşüncesini açıkça ifade eder (Bianchin, 2021: 195).

El-altında-varlığı Heidegger, "yakınlık" (*Nähe*) "yararlılık", "tasa" ve "bölge" kavramları ile ilişkilendirerek açıklar. "[El-altında-varlık], yalnızca diğerlerinden önce karşılaştığımız varlıklar değil, aynı zamanda "yakın" varlıklar anlamına da gelir. Gündelik çağrışımla elde edilen şeyler yakınlık karakterine sahiptir." (Heidegger, 1996: 95; 2001: 135). Varolanın (mevcut-olanların) "el-altında-olma" terimi ile ifadelendirmesi o şeyin Dasein'e zaten yakın bulunduğu sarıh bir biçimde ilanıdır. Fakat bu yakınlık uzamsal bir mesafeye hiçbir şekilde gönderme yapmaz, "el-altında-olan" her varlığın sayısal birimlerle tespit edilemeyecek farklı bir yakınlığı vardır (Heidegger, 1996: 95; 2001: 135). Bu yakınlığa ilişkin Heidegger'in tanımı "tasa", "ilgilenme" veya "ihtiyatlı ilgi" (*Besorgen*) (Heidegger, 1996: 95; 2001: 135) kavramıyla karşılanır (Gorner, 2007: 47). Bir şeye yönelik ilgi/tasa Dasein'ını o şeye yakın kılar. Dolayısıyla metrik yakınlık kavramı tasada ifna edilmiş bir biçimde ekzistansiyel bir halete devşirilmiş olur; ya da bir başka deyişle yakınlık (zorunlu biçimde uzaklık da) uzamsal mesafenin kipinden ontolojik-deneyim kipine kaydırılmıştır. Tasa sırasında karşılaşılan el-altında-varlıkları *gereç* (*Zeug*) olarak adlandıran Heidegger (2001: 97), gereçlerin gereçsellikleri gereği daima başka gereçlere aidiyetleri açısından var oldukları belirtir (Heidegger, 2004: 109; 1996: 64; 2001: 97). Dolayısıyla gereçler bir referans sistemi ile birbiri ile ilintili ve ilişkilidir. Aynı referans sistemi her bir gerecin gereçselliğinin dışarısını sınırlandırır ve öteler. Gereçler birbirlerinin sınırları ve kendi "bir şey içinlik"leri ile bütünsellik içinde bulunurlar. Dasein'ın gereçlerle (el-altında-hazır varlıklar) karşılaşması, karşılaştığı söz konusu varlıkların ait olduğu göndergesel referanslar sisteminin bütünsel dizgesine aşına olmasını zorunlu kılmaktadır (Gorner, 2007: 43). Çünkü, göndergesel referans sisteminin gereçsel bağlamı Dasein'ı çevreler (Heidegger, 1988: 163). Herhangi bir gerecin kendini ifşası ancak bir "düzenleme" (*Einrichtung*) biçiminde gerçekleşebilir (Heidegger, 2004: 110). Gerecin bir düzen içinde işlevsel bir-şey-için-liği, gerecin yakınlığını, aynı zamanda yön bakımından da sabitler (Heidegger, 2001: 136; 2008: 106; 2004: 155). Yön bakımından sabitlenme, gerecin kullanımına ilişkin bir bilişe atıfla (*Umsicht*)² sağgörü veya elle çalışmanın pratik bilgisini içeren gereçle iş görme durumunda ortaya çıkar. "Bu yakınlık, kendisini tasalı (*Besorgen*) bir şekilde "hesaplayıcı" iş görme ve kullanma açısından düzenler. Aynı zamanda, bu şekilde yakın olan şey, gerecin herhangi bir zamanda erişilebilir olduğu yöne ilişkin tasa ile belirlenir" (Heidegger, 2001: 135). Gereçlerin düzenlenmiş yakınlığı, yalnızca mekânda bir konuma [*Stelle*] sahip olmadıkları, nesnel anlamda bir yerde mevcut olmadıkları, ancak gereçlerin önceden kurulmuş, yerlerine doğru biçimde yerleştirilmiş ve belirli bir sıraya konmuş oldukları anlamına gelir (Heidegger, 2001: 135).

² *Umsicht* sözcüğü, Türkçeye farklı kavramlarla çevrilmektedir, örneğin Aziz Yardımlı "sağgörü" olarak; Kaan Ökten ise "bir-şey-için-bakış" şeklinde çevirmiştir. Biz burada "sağgörü" kavramını tercih ettik. *Umsicht*, Heidegger tarafından gerecin kendisine içkin olan kullanım biçiminin uygunluğuna atıf için kullanılmaktadır.

Dolayısıyla "grecin düzenlenmiş bir yeri [Platz] vardır, aksi durumda 'ortalıkta durur'" (Heidegger, 2001: 136).

Grecin bir yerde (Platz) olması, ona el-altında-gereç olma özelliğini temin eder. Bu aynı zamanda söz konusu grecin ilişkisel biçimde bir gereç bütününe aidiyeti anlamına gelir. Gereç bütününe yerleştirilebilmek, bir yere-ait-oluşun imkânı biçiminde "nereye"lik ile gerçekleşir (Heidegger, 2001: 136). "Nereye"lik gereci ortalıkta durmaktan kurtarır. "Grecin bir yere ait olmasını mümkün kılan ve tasalı işgörmeye [Umgang] sağgörülü olarak bakış altında tuttuğumuz bu "nereye"ye "bölge" [Gegend] diyoruz." (Heidegger, 1996: 95; 2008: 106; 2001: 136). Yön ve uzaklık tarafından tanımlanan yer [Platz], bir bölgeye [Gegend] yönelmiştir ve yönelmiş olduğu bölgenin içinde yer alır (Heidegger, 2001: 136). Fakat buna karşın bölgeler, var olan nesnelere bir araya gelmesi ile oluşmuş değildir, el-altında-hazır olan gereçler bir yere sahiptir. Ve onların el altında olmasının neredeliği bir ilgilenme durumuna aittir ve diğer el-altında olanlara yönelim göstermektedir (Heidegger, 1996: 96; 2008: 107). Bölgenin kendisinin görünür hale gelmesi ancak, el-altında-hazır olanın tasalı bir şekilde keşfinde gerçekleşir. Tasalı keşif, bir şeyin yerinde olmadığını keşfedilmesi ve o yerin bölgeselliğinin ilk kez açıkça erişime açılabilmesinin koşuludur (Heidegger, 2008: 108; 2001: 137).

Dasein'in mekânsallığı (Heidegger, 2008: 108; 1996: 97), ne dünya uzamında bir konumlanışa ne de somut olarak bir yerde bulunan al-altında varlığa gönderme yapar. Bunların ikisi de dünyada karşılaşılan varolanlara (mevcut-olanlara) ait varlık türleridir. Fakat Dasein, dünya-içinde karşılaşılan varlıklarla tasa ve aşinalıkla birliktelik anlamında dünyanın 'içinde'dir. Dolayısıyla mekânsallık herhangi bir şekilde Dasein'e aitse, bu ancak içinde-Varlık olarak mümkündür. Bu çerçevede Dasein'in mekânsallığı, uzak[sız]laştırma/mesafe kaldırma [Ent-fernung] ve yönelim/istikamet [Ausrichtung] karakterlerini gösterir (Heidegger, 2008: 109; 2004: 158; 2001: 138). Mesafe, kategorik bir uzamsal belirlenimi imlemesi nedeniyle, Dasein'in mekânsallığını açıklığa kavuşturmak için ekzistansiyel olarak yeniden tespit edilmesi gerekir. Bu nedenle, mesafe kaldırmaklığı, etkin ve geçişli bir imleyle bir şeyi yakınlaştırmak olarak tanımlayan Heidegger, Dasein'in özü gereği mesafe kaldırmacı olduğunu belirtir (Heidegger, 2001: 139).

Dasein, mesafeyi kaldırma ve yönelimde somutlaşan mekânsal imkânı içinde çevreleyen dünyada diğer varolanlarla (mevcut-olanlarla) sadece kendi mekânsallıkları bağlamında karşılaşabilir (Heidegger, 2001: 145). Nihai olarak, tasalı sağgörülü olarak karşılaşılan el-altında-hazır varolanların (mevcut-olanların) mekânsallığı, Dasein'in kendisinin mekânsallığının bir işlevi olarak tespit edilmelidir (Beistegui, 2003: 147). Bu noktada Heidegger, Dasein'in mekânsallığını açıklığa kavuşturmak için bir başka kavrama başvurur; "yer açmak" [Einräumen]. "Çünkü mekân gibi bir şeyin bizim için ilk kez erişilebilir hale geldiği gündelik dünya, öncelikle bir yer-karakterine sahiptir." (King, 2001: 140).

"Dünya-içinde-varolma açısından kurucu olan dünya-içindeki varolanlarla (mevcut-olanlarla) karşılaşılma, bir bakıma "yer açmak"tır. Onlara "yer açmak" dediğimiz bu mekân-laştırma [Raum-geben], el-altında olanı mekânsallığı için serbest bırakmaktan ibarettir. İntilendirmeler tarafından belirlenen olası bir mekânlar bütününe keşfetmenin ve sunmanın bir yolu olarak, bu yer açma, kişinin o sırada olgusal yönelimini mümkün kılan şeydir." (Heidegger, 2001: 146).³

"Dasein, mekân-laştırma [Raum-geben] ya da yer açan [Einräumen] olduğu ölçüde mekânsaldır. Başka bir deyişle, Dasein şeylerin ortaya çıkması için bir alanı serbest bırakır veya temizler ve bu tür şeylere uygun olan alanı veya yeri serbest bırakır." (Beistegui, 2003: 147-148). Dasein'in kendine yer açabilmesinin şartı yönelim ve mesafe-kaldırmaklığın birlikte gerçekleşmesidir (Heidegger, 2001: 419). Yönelim ve mesafe

³ Heidegger'in "der Raum räumt", ifadesinin "yer açmak" olarak çevrilmesi hakkında Raum'un mekân anlamına geldiği, Almancada ise "yer" için [Ort] veya [Platz] kavramları bulunduğu gerekçesiyle itiraz edilebilse de "der Raum räumt", ifadesinin "yer açmak" çevirisi Heidegger'in kastettiği anlama daha yakındır (King, 2001: 140).

kaldırmaklık, Heidegger'in, mekânı fiziksel-matematiksel temsil referanslarından temizleyerek mekâna Dasein temelinde aktif ve geçişli bir "yer açmasına" imkân sunmaktadır. Da-sein'in "Da"sı tam olarak bu açıklığın, temizliğin temini olarak mekânı tüm Kartezyen "yüklerinden" azade etme olarak anlaşılmalıdır (Beistegui, 2003: 147-148). Tam da bu noktada Dasein'in "dünya-içinde-olma" sorununa Heidegger bizi tekrar geri götürür. "Çünkü" der Heidegger (2001), "mekânsallığı ancak dünya zemini üzerinden keşfetmemiz mümkün olabilmektedir." (148). Mekânsallığın dünya zemini üzerinde keşfi, Dasein'in dünya-içinde-varlık kipinin eksik parçasını tamamlamayı gerektirir. Heidegger, bu dünyanın ontolojik temelli analizine "varlık türü Dasein'e ait olanlar-kısacası insanların" dâhil edilmesinin zorunlu olduğu görüşündedir (Mulhall, 2013: 61). Bu zorunluluk fikrinde, Heidegger'in Dasein'e attığı temel yapı olarak mekânsallığın toplumsal tezahürlerinin bir diğer cephesi görünmeye başlar.

3. Mekândaki Toplumsal: Dasein'in Toplumsallığı

Heidegger, Dasein'in dünya-içinde-olmaklığı yapısı ile eş biçimli bir yapı daha tanımlar; "birlikte-olma" [*Mitsein*] ve "birlik-te-Dasein" [*Mitdasein*] (Heidegger, 2001: 149). "Dasein'in dünyası *birlikte-dünyadır* [*Mitwelt*]. İçinde-var-olmak demek, başkalarıyla *birlikte-olmak* demektir. Onların dünya-içindeki bizatihi-varlığı *birlikte-Daseindir* [*Mitdasein*]" (Heidegger, 2001: 155). Dünya içinde olmak demek, Dasein'lerin birlikteliği demektir bir anlamda. "Bşkalarının birlikte-Dasein'ı bir Dasein için ve dolayısıyla birlikte-Dasein'lar için sadece dünya-içinde açıklanabilmektedir; çünkü Dasein öz olarak bizatihi birlikte-olmadır." (Heidegger, 2001: 156; 2008: 126). Buradaki, ısrarlı bir biçimde vurgulanan "birlikte" tanımlaması Heidegger'in "Dasein", "varolanlar", "gereç", "mekân", "yer" kavramları arasındaki ilişkiselliği ve bütünlüğü çoklu bir biçimde (dünya içinde olmaklık) temin etmekle kalmaz, bir anda Dasein'in mekânsallığını ontolojik deneyime doğru sıçratır.

Heidegger'in Dasein'in başkalarıyla-birlikte-olma tartışmasına *Varlık ve Zaman*'da başlı başına bir bölüm tahsis edilmiştir (Heidegger, 2001: 149-169). Fakat çalışmamızla özellikle ilgili olan şey, Dasein'in her zaman bir "birlikte-varlık" olarak karakterinin "şeyler", "yerler" ve daha geniş biçimde "mekân" ile geçişli ilişkiyel deneyiminin özneler-arası dünyasını Heidegger'in 'mesken tutma' ve 'inşa' bağlamında ele alış biçimindeki toplumsal görünümüne ilişkindir. Bu çerçevede, öncelikle Heidegger'in "mekân" ve "yer" kavramsallaştırmasını "-ile birlikte" kipinde daha detaylı bir biçimde ele almak gerekmektedir. Dasein'in dünya-da-varlığının mekansal olarak "-ile birlikte" kipinde temellendirilmesinin çoklu ilişkiselliği eşzamanlı olarak hem iki mekansal tezahürün iç içeliğine hem de Dasein'in mekansallığındaki toplumsal görünüme işaret eder. Birinci tezahür; Dasein'in mekânsallığının, gereçlerin, şeylerin ve yerlerin düzenlenmesi dolayımında; ikinci tezahür ise, diğer Dasein'ler ile ilişkisellik dolayımından neşet eden birliktelikte gerçekleşir.

John Malpas (2006), 'mekânsallık' ile 'toplumsal' arasındaki bağlantının, Heidegger'in başkalarıyla-birlikte varlık (*Mitsein*) kavramına ilişkin analizinden önce, el-altında-hazır-olan varlık analizine yönelik ilk betimlemelerinde açıkça görülebileceğine işaret eder (87). Çünkü Dasein'in başkalarıyla birlikteliği, "kullanışlı ve mevcut olanlarla"-yani gereçlerle birlikteliğinde temellenir (Heidegger, 1988: 297) ve bu birliktelik bir paylaşım dünyasını zorunlu kılar (Heidegger, 1988: 297). Dasein'in diğerleriyle paylaştığı dünya, paylaşımında sistematik olarak düzenlenmiş bir dünyadır. Bir "yer" ve "bölge"de düzenlenen ve aynı zamanda yer ve bölgenin düzenlenmesini de temin eden gereçsel düzenlemenin sistematik yapısı mekânsallığın "-ile birlikte"liğinin ilk somutlaştığı yer olmakla kalmaz aynı zamanda sistematik düzenleme gerekçesiyle "özneler-arası" ve "kamusallığa" gönderme yapar (Malpas, 2006: 87). Dolayısıyla Dasein'in düzenlenmiş herhangi bir gereçsel yapıyla ilişki kurabilmesi kendisini bu yapıya ve bu yapının mekansal düzenine göre konumlandırabilmesini gerektirecektir (Malpas, 2012: 118). Çünkü gereçlerin bireysel düzenlenmesi bile, prensipte herkes tarafından erişilebilir, kullanılabilir ve yakınlştırılabilir olan "daha büyük bir gereç yapısına sığar"; gereçsel olarak işleyen bir düzenleme, gerecin bu düzenlemede vücut bulan karakterinde "kamusal" olarak erişilebilir, kullanılabilir olmasını (Malpas, 2006: 85) ima eder. Belirli bir şeyi, gereç yapan, söz konusu şey ile Dasein'in özel bir niyet ve amaçla ilişki kurma biçimi değil, daha ziyade büyük bir gereçsel yapının parçası olarak diğer gereçlerle bağlantısının olmasıdır. Bu yapı, sırf sistematik bir düzenlemede gerçekleşebildiği ve sistematikliğin özel niyet ve amaçtan ziyade sistemin kendi unsurlarında bulunması nedeniyle "özneler arası", "kamusal"

(Malpas, 2006: 85) ve toplumsaldır. Buradan ulaşılan sonuç, dünyanın gereçsel düzeninin belirli bir sistematik düzenlemede gerçekleşmesi nedeniyle gereçsel mekân düzenlemesinin zorunlu olarak toplumsal mekânsallık kipine işaret ettiği ve bu durumun kaçınılmaz olarak, Dasein'in karakteristik yapısının şeylerin ortasında ya da yanında-varolmak (*Sein bei*) olduğu kadar başkalarıyla birlikte-varolma (*Mitsein, Mitdasein*) biçiminde olduğunu ortaya koyabilmesidir (Malpas, 2006: 86).

Dasein'in, gereçler ile mekânsal ilişkisi ve diğer Dasein'ler ile varlığı ve eylemlerinin birlikteliği, Dasein ve dünyanın karşılıklı gerçekleştirmeleri, "Heidegger'in toplumsal teoriye ontolojik bir yaklaşım olarak kabul edeceği şeyin ana hatlarını" (Steiner, 1989: 90) çerçeveler. Bu bağlamda, "birlikte-olma" [*Mitsein*] ve "birlik-te-Dasein" [*Mitdasein*], tanımı, Dasein'in dünyasının "toplumsal bir dünya" (Watts, 2014: 51) olduğuna işaret eder ve böylece, Heidegger'in Dasein'in anlaşılabilirliğinde "toplumsal bağlamı nihai temel" olarak görmesine neden olur (Dreyfus, 1995: 7). Söz konusu toplumsal bağlam, dünya içinde olmanın anlamını tamamlar;

"Birlikte-olmak, diğer insanlar arasında da el altında olmak değildir; dünya-içinde-olmak, aynı zamanda başkalarına "esaret" [*hörig*] olmak, yani onlara "uymak" ve "itaat etmek", onları dinlemek [*hören*] ya da dinlememek demektir. Birlikte-olma, diğerine ait [*Zu(ge)hörigkeit*] bir yapıya sahiptir. Ayrışma, grup oluşumu, toplumun gelişimi ve benzerleri gibi bir şey ancak bu birincil aidiyet sayesinde." (Heidegger, 1985: 266).

Grup, topluluk oluşumu, toplumun gelişimini temin eden buradaki 'birincil aidiyet', Dasein'ler için "ortak bir dünya" anlamına gelir. Nihayetinde, "[b]irlikte-olmak, bir dünyada-birlikte-olmak demektir." (Heidegger, 1985: 241). Gündelik hayattaki "diğerlerinin bu ortak Dasein'ı", varlığın karakteristik yapısı (Heidegger, 1985: 239) olarak tanımlanır. "Diğerlerinin ortak Dasein'ı" Dasein'in varlığının oluşumunda temel bir role sahiptir, çünkü her bir Dasein, kim olabileceğini anlamasının aracı olan bu "ortak dünyayı" inşa etmek ve bu dünyada ikamet edebilmek için diğerleri ile birlikteliğe bağımlıdır (McMullin, 2013: 6-7). Çünkü her bir Dasein, toplumsal ve kültürel olarak belirlenmiş olan pratiklerin birlikteliğinin oluşturduğu ortak dünyanın bir parçasıdır (Wollan, 2003: 32). Ortak dünyayı belirleyen, bedensel bir el-altında hazır bulunma durumundan ziyade, Dasein'in diğer Daseinler ile paylaştığı tasadır. Fakat, gündelik hayatta Dasein, diğer Dasein'lerle birlikteliğinde, el-altında-olanlara yönelik tasaya benzer bir ilgililik ile ilgilenmez. Heidegger Dasein'in birlikteliğindeki kaygıyı diğer Dasein'ler ile ilgili tasanın konusu olamayacağından dolayı *Fürsorge* "özen gösterme/ihtimam" (Heidegger, 2001: 157) kavramıyla karşılar. "Örneğin olgusal toplumsal bir düzenleme olarak "toplumsal yardımlaşma" [*Fürsorge*] Dasein'in birlikte-varlık durumunda temellenmektedir." (Heidegger, 2001: 158). Diğer Dasein'lere bireysel düzlemde kayıtsız kalabilen ve bilinçsiz olabilen "bu birlikte-varlığın, ya da topluluğun ve toplumun çeşitli olanaklarını geliştirebileceği temel" (Heidegger, 1985, 241) tasanın düzenlediği bu ortak dünya olacaktır. Varoluş (varoluş dünya-içinde-Varlık olduğu için) ortak dünya tarafından tanımlanır ve diğer-Dasein'lerin mevcudiyetinde somutlaşan bu ortak dünya, paylaşılan dünya olduğu için "olağan toplumsal ilişkiler, Dasein'dan Dasein'a ilişkiler" (Stahler, 2014: 235) biçiminde vuku bulur. Bu bağlam ve anlamlar ağının bütünü Dasein'in gündelik hayatının "ile-birlikteliğini" yapılandırır, hem de bu "ile-birliktelik" tarafından yapılandırılmış olur. Bu, Dasein'in kendi dünyasının gündelik hayatını deneyimleme tarzının diğer Dasein'lerle birlikte-bir dünyanın-ortak dünyanın- refleksif biçimde doğasını yansıttığı ve nihayetinde bu dünyanın "toplumsal bir dünya" olduğu anlamına gelir (Mulhall, 2013: 74). Bunun başlıca nedeni, Heidegger'in varoluşun sunduğu tüm olanakları, ancak "diğer insanların mevcudiyeti açısından" anlamaya yönelik yaklaşımıdır (McMullin, 2013: 29). Diğer insanların mevcudiyeti temelinde varlığın olanakları ile birlikte anlaşılması ise, bize "varoluşun ikamet ettiği yere" (Heidegger, 2010: 193) dikkat kesilmemizi salık verir.

Çalışmamamız açısından *Mitsein*; başkalarıyla birlikte olmak, Dasein'in yapısal bir yönü olarak bireyler arasında paylaşılan ortak bir yaşam dünyasına (Tonner, 2018: 60); var olanlar, yani nesnel dünya ve diğer Dasein'ler ile ayrılmaz ilişkilere (Blackham, 2002: 88) ve Dasein'in, varoluşunun her zaman ve temelde ancak diğer insanlarla ilişki içinde deneyimlendiğine (Watts, 2014: 265) açık ve çoklu göndermeyi temsil etmekle kalmaz aynı zamanda, Heidegger'in "mekân", "mesken" ve "inşa" arasında

kurduğu geçişli deneyimdeki toplumsal olanı bütünsel bir biçimde çerçeveler. Bu aynı zamanda ontolojik bir sorun olarak Dasein'in mekânsallığının (onto-topoloji), Dasein'in birlikte deneyimindeki (ontososyoloji) tezahürüdür. Dolayısıyla Varlık, "ile-birlikte" deneyimlediği ve paylaştığı ortak bir dünyada ikamet etmesi, mesken tutması dışında anlaşılabilir (Mulhall, 2013: 64). Çünkü Dasein'in "ile-birlikte" varolduğu/deneyimlediği bu ortak dünyanın içinde olma biçimi "mesken tutmaktan ya da ikamet etmekten" ibarettir (Casey, 1997 : 246). "Birlikte olma" Dasein'in varoluşsal yapısı ise, bu aynı zamanda "dünya-içinde-olma", ve "mesken tutma" kavramları ile aşağı yukarı benzer/eş anlamlara gönderme yapar (Tonner, 2018: 3). Dolayısıyla Dasein'in dünyada varlığı gereçler dolayımında mekânda varlık olarak toplumsala göndermeler yapan bir ilişkiler bütününde/ağında tanımlanmıştır ve bu ilişkiler ağını mümkün kılan zemin bizatihi mekân ise bu mekânda meskenin inşası ile mesken tutmanın ilişkisinin serimlenmesi gerekir.

4. Meskendeki İnşa/İnşadaki Mesken: Birlikte Mesken

Heidegger'in kariyeri boyunca ilgilendiği bir kavram olarak "mesken tutmak", erken dönem düşüncesi olarak *Varlık ve Zaman*'daki Dasein soruşturması ile görece geç dönem sayılabilecek mimarlıkla ilişkilendirilen metinleri arasında mekân, yer, inşa bağlamındaki sürekliliğe işaret eder (King , 2009: 11). Yukarıdaki tartışmada kısaca gördüğümüz gibi, Heidegger, Dasein'e ait mekânsallık kipinin analizinin "sadece dünyalık yapısı açısından açıklığa kavuşturulabileceği" (Heidegger, 2001: 94) ve "yalnızca genel olarak dünya-içinde-olma temelinde mümkün" (Heidegger, 2001: 82) olabileceği iddiasında bulunur. Heidegger'in keskin bir biçimde ontolojik bağlamda "içeride-olma" dediği şey, Dasein tarafından somut olarak "yaşanan", "içeri taşınan" ya da "evde-olma" "mesken tutma" olarak deneyimlenir (King, 2001: 63).

Heidegger, Dasein'in "mesken tutan" boyutuna, yukardaki incelememizde de görüldüğü üzere "dünya-içinde-varlık", "Dasein'in mekânsallığı", "gereçler", "şeyler", "yer" ve "bölge" kavramsallaştırmaları dolayımından ulaşılmıştır. Bu bağlamda, "mesken tutmak" Heidegger için bir anlam ifade edecekse, bu yukarıda açıklanan şekilde varoluşsal-ontolojik mekân fenomenine; mevcudiyetin tam da kendisi ya da proto-yeri olarak varoluşa geri götüren bir mekân anlayışı temelinde olabilir (Beistegui, 2003: 148). Bu mekân anlayışı ise, Dasein'in var-olanlar ve Diğer Dasein'lar "-ile birlikteliğinde" dünyada "mesken tutmak" anlamına gelir (Takenouchi, 2018: 56). Varlığın özü olarak kendisini anladığında Dasein'in "Da"sı varlığın "evi"; varlığın ifşasının korunduğu ve toplandığı bir mekân ve yer olarak anlaşıldığında 'Da', mevcudiyet kipiyle ilgili sorunun ya da varlığın ortaya çıkma sorununun, bir mesken olarak varlığa doğru yöneldiğini gösterir; "çünkü bu 'Da'da varlık sığınak ve barınak bulur" (Beistegui, 2003: 151). *Varlık ve Zaman*'dan sonraki metinlerde, "Da-sein bazen 'orada olmak' değil, 'varlığın mesken tuttuğu yer' anlamına gelir" (Inwood, 1999: 42). Bu anlamda, "mesken tutmak", Heidegger'in bu başvurusunda bir imge ya da metafor değil (Beistegui, 2003: 151), Dasein'in temel özelliği olarak işe koşulur. Tam da bu noktada "mesken tutmak", matematiksel terimler ve fiziksel yasaların ifadelerinden çekip alınarak dünya-da-olmak; "dünya-da-diğer varlıkların mevcudiyet-inde (bei) olmak ve dolayısıyla her zaman belirli bir bağlamda konumlanmak anlamına gelir" (McNeill, 2006: 154). Bu çerçevede, bilimsel yerelleştirmeye karşı birliktelik bağlamında bir deneyim kipine aktarılan "mesken tutmak" mesken, ikamet, konut, yapı ve inşayı konvansiyonel anlamda algılayan mimarlığın ekonomisinin ötesine taşır. Bu taşıma işleminin motivasyonu, bir mimarlık pratiği olarak inşa etme ve yine bir mimarlık pratiği ile bireysel ve toplumsal deneyimin kesişimi olarak mesken tutma sorununun, mimarlığın temel nosyonu olarak kabul edilen, içerisi ile dışarıları arasındaki farkı belirleyen fiziksel bir çevreyi sınırlayan, kapalı bir mekân önyargısı temelinde ele alınmasına yönelik herhangi bir girişimin, başarısız olmaya mahkûm olması düşüncesinden neşet eder (Beistegui, 2003: 142). Dasein'in içinde bulunduğu dünya, matematik ve fiziğin Dasein'in ötesinde/karşısında duran soyut ve ayrışık dünyası değil, O'nu çevreleyen etrafındaki dünyadır (*Umwelt*) (Beistegui, 2003: 144). Bu durum yukarda incelediğimiz biçimde hem mekânsallığı ve bu mekânsallıkta varlık bulan olarak hem de inşa ve mesken tutma pratiğini matematiksel ve fiziksel soyutlamalar dünyasından deneyimsel bir kipe taşır.

Bu çerçevede, Heidegger, mimariye ilişkin etkileyici fikirler içerdiği kabul edilen ve 1950' yılında İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olan Almanyanın ciddi konut sorununa yönelik gerçekleştirilen bir

konferansta sunulan “İnşa Etmek Mesken Tutmak Düşünmek” (*Bauen Wohnen Denken*)⁴ başlıklı metnini “İNŞA etmek üzerine düşünme, İNŞA etme ile ilgili kurallar getirmek bir yana, mimari fikirler keşfetmeye bile kalkışmaz” (Heidegger, 2001a: 143) giriş cümlesiyle açması döneminin bireysel ve toplumsal deneyimi dışarıda tutan mimarlık pratiğine yönelik eleştirel bir cevabı içerir. Çünkü “binaların dikilmesinin doğası ne mimari ne de mühendislik inşaatı açısından ne de bu ikisinin yalnızca bir bileşimi açısından yeterince anlaşılabilir.” (Heidegger, 2001a: 157). Tam da bu noktada Heidegger’in açıklamaya çalıştığı, mesken ve İNŞA ilişkisi, mimarlığa yönelik eleştiriyi içermekle birlikte çok daha fazlasını, çalışmamızın ana sorunsalı olan Heidegger’in İNŞA ettiği meskendeki toplumsal olana dair görünümleri gösteren bir çerçevelemeyi temin eder.

Heidegger, mesken sorununu, savaş sonrası ortaya çıkan nicel yetersizlikle tanımlanmayacak bir soruna aktararak modern teknolojik dünyada mesken tutmanın kaybolan derin anlamına yönelir (Harries, 2018: 202). Teknolojik dünyanın kaybettiği bu derin anlamda Varlığı yeniden konumlandıran ontolojik bir şemayı yeniden diriltmek üzere “mesken, Heidegger’in tüm yapıtlarındaki temel amacın nihai kavramsallaştırılmasıdır” (Seamon, 1984: 45). Bu durumda, nihai kavramsallaştırma olarak Heidegger’in İNŞA ettiği mesken “önceden var olan bir tasarımının bir ham madde alt tabakası üzerine basit bir transkripsiyon süreci” (Ingold, 2000: 186) olmaktan öte bir anlama sahiptir. Bu anlamı temin etmek için Heidegger, metninin başlığının önerdiği öncelik sırasını-kişinin mesken tutmak için önce İNŞA ettiği sonra mesken tuttuğu algısı-tersine çevirecektir. Tersine çevirme, bellekle ilgili bir işlemdir; geride kalmış olanın, unutulmuş olanın hatırlanması için yapılan bir hamledir. Çünkü metafiziğin varlığı unutuşuna koşut bir biçimde modern teknolojik dünyanın imarı da mesken tutmanın anlamını unutturmuştur (Hale, 2000: 102). Bu otantik anlamın yeniden tesis edilmesi gerekecektir. Heidegger unutilanan anlamı tekrar hatırlatmak üzere, dilin unutilanan anlamına başvurur; her zaman yaptığı gibi “en yüksek ve her yerde ilk sırada yer alan” (Heidegger, 2001a: 144) dile, dilin etimolojik arşivine döner; Almanca İNŞA etmek [*bauen*] fiilinin modern insan için kaybolan gerçek anlamının izini sürer;

“*Bauen*, İNŞA ne anlama geliyor? İNŞA etme için Eski İngilizce ve Yüksek Almandada kullanılan kelime, *buan*, mesken tutmak anlamına gelir. Bunun anlamı: bir yerde kalmak, ikamet etmektir [...] *Bauen* esasında mesken tutmak anlamına gelir. *Bauen* sözcüğü hâlâ özgün anlamıyla dile getirildiği yerde, mesken tutmanın özünün *nereye kadar* uzandığını da söyler. Demek ki *bauen*, *buan*, *bhu*, *beo* bizim *bin* sözcüğünün çeşitlemeleridir: *ich bin* (varım), *du bist* (varsın) ve emir kipi *bis* (var ol). O halde *ich bin* ne demektir? Cevap *bin*’in bağlı olduğu eski *bauen* sözcüğünden gelir: *Ich bin*, *du bist* “sakin-im” [*I dwell*], “sakin-sin” [*you dwell*] demektir. Senin ve benim var olma tarzımız, biz insanların yeryüzünde olma biçimi *buan*’dır, *sakin-olmadır* [*dwelling*]” (Heidegger, 2001a: 144-5).

Bauen aracılığıyla, mesken anlamında, mesken ile varlık arasında kurulan alışılmadık bağı (Villela-Petit, 1996: 133) temin eden bu etimolojik çerçeve, İNŞA ve mesken/konut perspektifine ilişkin derin anlamı hatırlatmaya yönelik kurucu (Ingold, 2000: 186) “metodolojik hareketi ima eder” (Mitrović, 2011: 129). Bu metodolojik hareketin içerdiği temel anlam, insanların tasarladığı ve oluşturduğu zihinsel ve maddi yapı ve formların onları çevreleyen pratik etkileşim ve deneyimin belirli ilişkisellikleri bağlamında ortaya çıktığına işaret eder (Ingold, 2000: 186). Bu, Heidegger’in *Varlık ve Zaman*’da dünya-içinde-varlığın yapısına ilişkin açıklamasında açıkça işaret ettiği dünya içinde-olmak, “mesken tutmak” ve “aşına olmak” anlamına gelir ifadesinin mimari olanın daha ileri taşınmasına yönelik bir hamlede tekrarlanması

⁴ Heidegger, İNŞA etmek, mesken tutmak ve düşünmek kavramları arasındaki ayrımın pseudo bir ayrım olduğuna ve her üç kavramın bütünlüklü bir çerçeve oluşturduğuna yönelik düşüncesini vurgulamak adına metnin başlığında gramatik açıdan virgül konulması gereken yerlere bilinçli bir seçimle virgül koymamıştır (Sharr, 2013: 38). Bu müdahale aynı zamanda mimarlık ve mühendisliğin matematik ve fizik yasaları temelindeki “İNŞA” ile “mesken tutma”nın gündelik deneyimi arasındaki ayrımı yönelik bir eleştiridir. Ayrışmayı ortadan kaldırarak bütünlüğü oluşturan şey “düşünmek” kavramı ile sağlanır.

anlamına gelir. Erken dönem, Dasein'ın dünya-içinde-var-olma biçimi olarak aşına olunan dünyada olmak, 'mesken tutmak' (Dreyfus, 1995: 45) açıklaması, burada "başkalarıyla birlikte mesken tutmanın gündelik faaliyeti" (Dungey, 2007: 239-240) içinde inşayı da içerimleyen çoklu ilişkisel gündelik deneyime doğru genişletilmektedir. Heidegger, inşa kavramının etimolojisini takip ederek, inşa ile mesken tutma arasındaki bağlantıyı dolambaçlı ama incelikli bir biçimde tersine çevirmiş olmakla kalmaz aynı zamanda inşa etmek ve mesken tutmak pratiğini tek bir pratikte toplayarak bütünlüklü bir çerçeveye oturtur; "İnşa etmek sadece ikamet etmenin bir aracı ve yolu değildir- inşa etmek zaten kendi içinde ikamet etmektir... İnşa ettiğimiz için mesken tutmayız fakat *mesken tuttuğumuz* için, yani ikamet ettiğimiz için inşa ederiz ve edegelmekteyiz... *Yalnızca mesken tutmaya muktedir olduğumuzda inşa edebiliriz.*" (Heidegger, 2001a: 144; 146; 157).⁵ Ters çevirme işlemi çözülmesi gereken yeni bir sorunu gündeme getirir. Tam da bu noktada meskenin ne olduğu, mesken tutmanın inşa etmeye aitliğinin nasılı ve meskenin inşa ile ilişkisi gibi cevaplanması gereken bir dizi soru belirir.

Soruların cevabının dilin söylediğine kulak vermekte saklı olduğunu düşünen Heidegger (2001a: 144), her zaman olduğu gibi bir kez daha dile başvurur; inşa etmek [*bauen*] ve mesken tutmak [*wohnen*] sözcüklerine ilişkin etimolojik arkeolojisini devam ettirir: "Eski *bauen* sözcüğü, insanın sakin olduğu kadar var olduğunu söyler; gelgelelim bu *bauen* sözcüğü aynı zamanda gözetmek ve kollamak, korumak ve özen göstermek, özel olarak da toprağı sürmek, başa bakmak (işlemek) anlamına da gelir." (Heidegger, 2001a: 145). Heidegger eski Almanca'daki inşa etme fiilinin iki farklı anlamı arasındaki farka dikkat çekmekle birlikte aralarında unutulmuş olan bağı "mesken tutmak" pratiği ile hatırlatır. "Her iki inşa etme tarzı da-işleme olarak inşa etme Latince *colere, cultura* ve yapıların yükseltilmesi olarak inşa etme, *aedificare* hakiki inşa etme, yani mesken tutma içinde oluşur." (Heidegger, 2001a: 145).

Burada mimari yapı inşa etmenin [*aedificare*] 'ihtimam', 'ilgi', 'gözetmek', 'kollamak' ve daha geniş anlamda 'yetiştirmek', yani kısaca kültür [*cultura*] bağlamında anlamının mesken tutmakta yeniden kurulması, inşaaya toplumsal olanın giydirilmesi ile birlikte daha fazlasını da temin eder; toplumsal olanın 'hakiki inşa' ya da ulaştığımız anlam ile mesken tutmakta içkin olduğuna işaret eder. İnşa etmenin ve dolayısıyla mesken tutmanın iki boyutundan daha derin anlama işaret edenin insan ilişkileri matrisi olduğunda ısrar eden Heidegger mesken tutmanın yetiştirme (kültür) ve bina dikme (mimari) anlamında meskene ve toplumsal olarak diğer mesken tutanlara yönelik bir duruş geliştirildiğine işaret eder (Dungey, 2007: 240).

Mesken tutmanın temel ayırt edici özelliği, ancak ölümlülerin-yanı insanların-yeryüzünde ikamet etmenin mesken tutmak olduğunu hatırladıkları anda kendisini ifşa edecektir (Heidegger, 2001a: 147). "Yeryüzünde ikamet etmek", daha önce varlığın "dünya-içinde-olmak" şeklinde detaylandırılan tanımlamasına yönelik girişime kutsal olanın ve dolayısıyla toplumsal olana yönelik "birliktelik, birbirine aitlik" bağlamının eklenmesi için yapılan bir müdahaledir. Heidegger, yeryüzünde ikamet etmeyi dörtlü [*das Geviert*] olarak tanımladığı bir kavramda netleştirir; dörtlüde ikamet etmek, yeryüzünde (toprağın üzerinde), göğün altında tanrısal olanın huzurunda durmak demektir ve "insanların birbiriyle olmasına bağlılığı" gerektirir (Heidegger, 2001a: 147). Bu 'basit birliği dört katlılık olarak adlandıran Heidegger, ölümlülerin bu dörtlü içinde, bu dörtlüyü asli varlığı içinde güvence altına alacak, esirgeyip koruyarak, dörtlüye ihtimam ve özen göstererek mesken tuttuklarını belirtir (Heidegger, 2001a: 149). Dörtlüdeki kutsalın merkezi rolü, bir grubun Heidegger'in anladığı anlamda, bir topluluk olmasını sağlamak üzere, ortak bir kültürün paylaşımının somutlaştığı yere işaret eder (Young, 2002: 96). Dolayısıyla, daha önce mesken tutmayı pasif (özen gösterilme) ve aktif (özen gösterme) iki tarzı içeren tanımına iki boyut daha eklenmiş olur; ölümlüler olarak meskün olan insanlar, mesken tuttukları sürece dörtlüye dâhil olurlar, dörtlüyü oluştururlar, koruyup gözetirler ve mesken tutarken kutsal olanın huzurunda "bir-birleri ile birlikte", "bir-birlerine bağlı" olmaları nedeniyle yakınlarındaki varlıklarla-ölümlüler ve diğer şeyler-katılım ve ilgide tezahür eden bir toplumsal deneyimi yaşarlar (Schalow ve Denker, 2010: 76). Heidegger'in yukarıdaki bölümde incelediğimiz, Dasein'ın dünya-da-var-olmasının temel bir özelliği olarak açıkladığı '-ile-birlikte-olma' [*Mitsein*] kavramı, burada "insanların-birlikte-varlığına ait olma" şeklinde kutsal olanın eklenmesi ile tekrar ortaya çıkmaktadır. Burada, kutsal olanın huzurunda olmak,

“bir topluluğa ait bir *ethos* olarak sayılabilecek herhangi bir şeyin gerekli birliğini vurgulamak üzere kullanılan “terimin sağladığı temel özellik *birliktir*” (Young, 2002: 96) Mesken tutmak, bu bağlamda “insan topluluğuna ait olmak anlamına gelir.” (Villela-Petit, 1996: 133). Heidegger, mesken tutmanın “her zaman bir şeyler ile kalma” (Heidegger, 2001a: 149) olduğunu vurgular. Nihayetinde “şeyler ile kalma” zorunlu biçimde “yakınlık” kavramı ile ilişkilidir.

Varlık ve Zaman'da Dasein'i, “yakınlığa yönelik temel bir eğilime” sahip olarak karakterize eden Heidegger (2001: 140) için yakınlık [*Nahe*] 1950'den itibaren geç dönem metinlerinde, yenilenmiş bir ilgiyle, vurgusuna yeni boyut eklenmiş olarak giderek daha fazla rol üstlenen bir kavrama dönüşür; bu bağlamda, yakınlığı, “mesken tutmak” (Casey, 1997 : 272), “ikamet etmek” ve “inşa etmek” kavramları için bütünleştirici merkezi zemin halinde görürüz. Bu çerçevede, inşa etmenin [*Bauen*] modern teknolojik dünyada kaybolan anlamının aslında mesken tutmak [*wohnen*] olduğunu farklı etimolojik anlam ilişkiselikleri bağlamında hatırlatmaya, her iki fiilin kaybolan anlamlarının arkeolojisine devam eden Heidegger, inşa etmek ile “bir şeyler ile kalma” olarak mesken tutmak fiillerinin aynı anlama geldiğini “yakınlık” kavramında bir kez daha gösterir; “*Bauen* fiilinin gerçek anlamı, yani mesken tutmak, bizim için kaybolmuştur. Ancak onun örtülü izi Almanca *Nachbar*, komşu sözcüğünde korunmuştur. Komşu Eski İngilizce'de *neahgebur*'dur; *neah*, yakın ve *gebur*, meskûn/sakin. *Nachbar*, *Nachgebur*, *Nachgebauer*, yakın oturan, yakında oturandır.” (Heidegger, 2001b: 144-5). Burada “yakınlık” fiili mesken tutmak ile inşa etmenin örtülü anlamını göstermekten daha fazlasını icra eder. Mesken tutmanın diğer meskûn olanlara “yakınlık” ile “inşa etmek” olduğunu okuyucuya gösterir. Heidegger'in etimolojik araştırmasından da açıkça anlaşılacağı üzere, yakınlık ile vurgulanmak istenen *komşuluk* olarak karşımıza çıkar (Casey, 1997 : 282). “Komşuluk şu anlama gelir: Yakınlık içinde mesken tutmak.” (Heidegger, 1971: 93). “Bir şeyler ile kalma” olarak mesken tutmak ancak, diğer mesken tutanlara yakınlık içinde (ile birlikte) meskûn olmak (komşu olmak) durumunda gerçekleşir.

“Yakınlıkta ikamet eden komşuluk, tanımını yakınlıktan alır.” (Heidegger, 1971: 95). Fakat bu tanımın temin edilmesi için yakınlığın kendiliğinden gerçekleşmediğinin farkında olmak gerekir; “yakınlıkla doğrudan doğruya karşı karşıya gelinemez. Ona daha çok, yakın olana dikkat ederek ulaşmayı başarırız.” (Heidegger, 2001b: 164). Kendiliğinden yakınlığı ortaya çıkaramayan komşuluğun yakınlığı yaratması için (Heidegger, 1971: 101) birbirine yakın mesken tutanların yakınlığa ilişkin dikkat ve ilgilerinin [*Fürsorge*] olması gerekmektedir. Burada dikkat çekici biçimde Heidegger'in “yakınlığın insan deneyiminin temel bir veçhesi” olduğuna yönelik iddiası, yani yakın olana dikkat ederek ulaşılabilmesi, yakınlık deneyiminin ancak “dokunsal, kavramsal ve toplumbilimsel” aşinalık yoluyla değerlendirileceğini ilan etmesi (Sharr, 2013: 38) açısından oldukça önemlidir. Yakın olmanın, yakınlıkta mesken tutmanın, zorunlu biçimde karşılıklı ilişki ve yüz yüze karşılaşmayı gerektirdiğinin (Casey, 1997 : 282) farkında olan Heidegger, “komşuluğa hâkim olan yakınlık” (1971: 103), der, “yüz yüze olmaklıktır (104). Bir kez daha Heidegger, yakınlığı fiziksel ve matematiksel ölçümün işlevi olmaktan çekip çıkararak yerler, mekânlar ve kişiler temelinde yüz yüze gerçekleşen deneyimin alanına yerleştirmektedir. Buradaki deneyimin belirleyicisi, yüz, yüze ilişkidir. Yüz, yüze ilişkide somutlaşan komşuluğu “bir ilişki” olarak düşünmenin doğru olacağını vurgulayan Heidegger (1971: 83) inşa etmek ve mesken tutmak düşüncesine yakınlık ve komşuluk kavramları dolayısıyla bir kez daha toplumsal olanı söz konusu meskende görünür kılar. Bu çerçevede, Heidegger'in “inşa ettiği” ya da “tuttuğu mesken” dünyada bir var olma biçimi olarak yakınlık veya yakınlık ilişkisi ile işaretlenmiş -yüz yüze komşuluk ilişkileri-ontolojik bir yapı temelinde (Beistegui, 2003: 142) kurulur veya yükselir. Dünya-içinde-var olmanın bir önceli olarak mesken tutmak, “başkalarıyla-birlikte-inşa”, “komşuluğun yüz yüze ilişkisinde” gerçekleşen bir deneyimi içermektedir (Bolt, 2013: 36). Meskenini inşa edip meskûn olan toplumsal bir varlık olarak diğer mesken tutanlar ile birlikte, diğerlerini yakına getirerek yüz-yüze ilişkide tezahür eden komşulukta meskenini inşa ede(bili)r/ mesken tuta(bili)r. Sonuçta dünya içinde varlığı şekillendiren, yeryüzünde mesken tutmayı biçimlendiren yüz yüze yakınlık ilişkisi olarak diğer meskûn olanlar/komşular olmaktadır.

5. Sonuç

Ontolojik araştırmasında önce Dasein'ı sonra varlığı mekânsallık bağlamında ve *Welt, Umwelt, Mitwelt ve Mit-Sein* gibi kavramlarla temellendiren Heidegger'in, yaşamın içsel dinamiklerini ilişkisel bir bütünde çerçeveleyerek bir felsefe kurma girişiminde olduğu açıkça görülmektedir. Bu felsefe, varlığı 'dünya', 'mekân', 'inşa' ve 'mesken' çerçevesinde "yeni bir tür öznel, yeni bir dünya türü ve bu ikisi arasında yeni bir ilişki türünü gösterebilen bir felsefe" (Bianchin, 2021: 197) olması nedeniyle toplumsal olanın potansiyelini de bünyesine katar. Bu çerçevede, Heidegger'in varlık soruşturmasında temel rol oynayan mekân, yer, inşa ve mesken kavramları bağlamında sistematik olmayan ve dağınık bir görünüm sunan analizlerini toplumsal teori açısından "ilgisiz birer kenar olarak görmeye yönelik yaygın yorumlayıcı eğilimin aksine" (McMullin, 2013: 4) Heidegger'in inşa ettiği meskende, mekân ve yer gibi alt bileşenleri de kapsayan toplumsal olana ilişkin tezahürler bütünsel bir çerçeve sunmaktadır. Heidegger'in, mesken tutma/meskûn olma kapasitemizi ima eden daha zengin bir mekân belirlemesi, Varlığın dünyada tezahürü ile meskûn olmanın üst üste çakışık yapısını bir "yerde" gerçekleşen "birlikte" oluş deneyiminde sunmaktadır. Mekânın, bir yere dönüştürülmesiyle, varlığın tezahür etmesi ve Dasein'in birlikte yaşamı için bir "yer" in tashihinin çifte belirlenimi temin edilmiştir. Bir başka deyişle, toplumsal olan, bu ilişkisel bütünlükte varoluşun her anında görülmektedir.

Heidegger'in Dasein için inşa ettiği mesken, mekân, yer ve mesken gibi kavramların ve daha önemlisi mekânın toplumsallığının her şeyden önce, tek bir akademik alandan (felsefe ya da mimarlık gibi) temellük edilemeyecek kadar geniş bir dağılımın zemini olduğu ve böylece disiplinlerarası bir yaklaşımın önemini ortaya koyar. Bu bağlamda, çalışmamız açısından Heidegger'in felsefesinde inşa ettiği meskenin, mimarlığın toplumsal yönüne dikkate değer bir teklif sunduğu görülmektedir; bu, her şeyden önce "-ile birlikte" varlığın, insan topluluğunun dünyayla mekân, yer, mesken ve inşa edilen yapı (mimari) dolayımında yeni bir ilişkiyi araması gerektiğinin çağrısıdır.

Kaynaklar

- Beistegui, M. (2003), *Thinking with Heidegger: Displacement*, Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Bianchin, L. (2021), The Social Hermeneutics of Dasein, (Eds.: C. D. Martino), *Heidegger and Contemporary Philosophy Technology, Living, Society & Science*, s.191-202, Cham: Springer.
- Blackham, H. J. (2002), *Six Existentialist Thinkers*, London: New York: Routledge.
- Bolt, B. (2013), *Yeni Bir Bakışla Heidegger*, (Çev.: M. Özbek), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Capobianco, R. (2010), *Engaging Heidegger*, Toronto: Buffalo: London: University of Toronto Press.
- Casey, E. S. (1997), *The Fate of Place a Philosophical History*, Berkeley: University of California Press.
- Dreyfus, H. (1995), *A Commentary on Heidegger's Being and Time, Division I*, Cambridge: Massachusetts: London: The MIT Press.
- Dungey, N. (2007), The Ethics and Politics of Dwelling, *Polity*, 39(2), s.234-258.
- Elden, S. (1999), Heidegger's Hölderlin and the Importance of Place, *Journal of the British Society for Phenomenology*, 30(3), s.258-274.
- Elden, S. (2001), *Mapping the Present Heidegger, Foucault and the Project of a Spatial History*, London and New York: Continuum.
- Gare, A. (2004), Architecture and the Global Ecological Crisis: From Heidegger to Christopher Alexander, *The Structurist*, (43/44), s.30-37.
- Gorner, P. (2007), *Heidegger's Being and Time: An Introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hale, J. A. (2000), *Building Ideas: An Introduction to Architectural Theory*, Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.

- Harries, K. (2018), Ut Architectura Philosophia? Questioning the Relationship of Architecture and Philosophy, *Architecture Philosophy*, 3(2), s.190-213.
- Hays, K. M. (2015), *Mimarlığın Arzusu*, (Çev.: V. Atmaca, ve B. Demirhan), İstanbul: Yem Yayın.
- Heidegger, M. (1971), The Nature of Language, *On the Way to Language*, (Çev.: P. D. Hertz), s.57-110, New York: Harper and Row.
- Heidegger, M. (1985), *History of the Concept of Time: Prolegomena*, (Çev.: T. Kisiel), Bloomington: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1988), *The Basic Problems of Phenomenology*, (Çev.: A. Hofstadter), Bloomington, Indiana: Indiana University Press.
- Heidegger, M. (1996), *Being and Time (A Translation of Sein und Zeit)*, (Çev.: J. Stambaugh), Albany: State University of New York Press.
- Heidegger, M. (2001), *Being and Time*, (Çev.: J. Macquarrie and E. Robinson), Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Heidegger, M. (2001a), Building Dwelling Thinking, *Poetry, Language, Thought*, (Çev.: A. Hofstadter), s.143-159, New York: Harperperennial Modernclassics.
- Heidegger, M. (2001b). The Thing, *Poetry, Language, Thought*, (Çev.: A. Hofstadter), s. 161-184, New York: Harperperennial Modernclassics.
- Heidegger, M. (2004), *Varlık ve Zaman*, (Çev.: A. Yardımlı), İstanbul: İdea.
- Heidegger, M. (2008), *Varlık ve Zaman*, (Çev.: K. H. Ökten), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heidegger, M. (2010), *Logic: The Question of Truth*, (Çev.: T. Sheehan), Bloomington: Indianapolis: Indiana University Press.
- Heidegger, M. and Fink, E. (1979), *Heraclitus Seminar, 1966/67*, (Çev.: C. H. Seibert), Alabama: University of Alabama Press.
- Holst, J. (2014), Rethinking Dwelling and Building - On Martin Heidegger's conception of Being as Dwelling and Jørn Utzon's Architecture of Well-being, *ZARCH*, 1(2), s.53-61.
- Ingold, T. (2000), *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London: New York: Routledge.
- Inwood, M. (1999), *The Blackwell Philosopher Dictionaries: A Heidegger Dictionary*, Oxford: Blackwell.
- King, M. (2001), *A Guide to Heidegger's Being and Time*, (Çev.: J. Llewelyn), Albany, NY: State University of New York Press.
- King, M. (2009), *Heidegger and Happiness: Dwelling on Fitting and Being*, London: New York: Continuum.
- Malpas, J. (2006), *Heidegger's Topology: Being, Place, World*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Malpas, J. (2012), *Heidegger and the Thinking of Place: Explorations in the Topology of Being*, Cambridge, Massachusetts: London: The MIT Press.
- McMullin, I. (2013), *Time and the Shared World: Heidegger on Social Relations*, Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- McNeill, W. (2006), *The Time of Life: Heidegger and Ethos*, New York: State University of New York Press.
- Megill, A. (1998), *Aşırıılığın Peygamberleri Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*, (Çev.: T. Birkan), İstanbul: Bilim ve Sanat.
- Mitrović, B. (2011), *Philosophy for Architects*, New York: Princeton Architectural Press.

- Mulhall, S. (1998), *Heidegger ve 'Varlık ve Zaman'*, (Çev.: K. Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Mulhall, S. (2013), *The Routledge Guidebook to Heidegger's Being and Time*, London: New York: Routledge.
- Norberg-Schulz, C. (1983), Heidegger's Thinking on Architecture, *Perspecta*, (20), s.61-68.
- Schalow, F. and Denker, A. (2010), *Historical Dictionary of Heidegger's Philosophy*, Lanham: Toronto: Plymouth: The Scarecrow Press.
- Seamon, D. (1984), Heidegger's Notion of Dwelling and One Concrete Interpretation as Indicated by Hassan Fathy's Architecture for The Poor. *Geoscience and Man*, (24), s.43-53.
- Sharr, A. (2013), *Mimarlar için Heidegger*, (Çev.: V. Atmaca), İstanbul: Yem Yayınları.
- Soja, E. (1995), *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: New York: Verso.
- Stahler, T. (2014), Social Networks as Inauthentic Sociality, *Metodo: International Studies in Phenomenology and Philosophy*, 2(2), s.227-248.
- Steiner, G. (1989), *Martin Heidegger*, Chicago: University of Chicago Press.
- Takenouchi, H. (2018), Dwelling in the World with Others as Mortal Beings: "Well-Being" in Postdisaster Japanese Society, (Eds.: K. T. Galvin), *Routledge Handbook of Well-Being*, s. 51-57, New York: Routledge.
- Tonner, P. (2018), *Dwelling: Heidegger, Archaeology, Mortality*, New York: Routledge.
- Vallega, A. A. (2003), *Heidegger and the Issue of Space: Thinking on Exilic Grounds*, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Villela-Petit, M. (1996), Heidegger's Conception of Space. (Eds.: C. Macann), *Critical Heidegger*, (Çev.: C. Macann), s. 117-140, London: New York: Routledge.
- Watts, M. (2014), *The Philosophy of Heidegger*, New York: Routledge.
- Wollan, G. (2003), Heidegger's Philosophy of Space and Place, *Norsk Geografisk Tidsskrift–Norwegian Journal of Geography*, (57), s.31-39.
- Young, J. (2002), *Heidegger's Later Philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.